

Васютинський В. О. Толерантність у контексті порозуміння українців щодо Донбасу / В. О. Васютинський // Толерантність на кордонах Європи: вимір для України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород, 2019. – С. 64–67.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПОРОЗУМІННЯ УКРАЇНЦІВ ЩОДО ДОНБАСУ

Васютинський В. О.

Досвід кількарічного вивчення соціально-психологічних чинників порозуміння в сучасному українському суспільстві показує, що толерантність як психологічна риса є надважливою передумовою його досягнення. Толерантність має багато різноманітних тлумачень, проте їхню практичну суть можна звести до здатності і бажання особи або спільноти визнавати право інших на власні погляди і вчинки.

У цьому відношенні особливого значення набуває такий собі суб'єктивний діапазон толерантності: наскільки далеко суб'єкт може зайти, дозволяючи іншим думати і чинити так, як вони того хочуть. У такому контексті належить мати на увазі соціально-психологічні характеристики «широкої» і «вузької» толерантності, описані в низці досліджень [1–5].

Военно-політичний конфлікт на Донбасі надзвичайно загострив політико-ідеологічні відносини всередині українського суспільства та актуалізував проблему порозуміння між представниками різних світоглядних і регіональних груп населення. Пошук спільних ціннісних засад, які могли б примирити ці групи, показує, що без бодай помірної готовності обох сторін бути толерантними такі засади функції примирення не виконають.

Мета статті полягає у висвітленні психологічного змісту проявів толерантності у свідомості українців, що мали місце під час досліджень оцінок і ставлень до подій на Донбасі, проведених протягом 2015–2018 рр. за методами напівстандартизованого інтерв'ю та анкетування.

У 2015 р. було опитано 100 осіб у п'ятьох містах Донецької та Луганської областей. Отримані дані узагальнено в чотирьох моделях покладання мешканцями Донбасу провини за воєнний конфлікт. У межах «політичної» моделі респонденти звинувачують своїх політичних опонентів: для проукраїнських осіб це представники й керівники російсько-сепаратистських сил, а для мешканців Донбасу з антиукраїнськими постановами об'єктом звинувачень найчастіше виявляється українська влада. У «маскувально-проективній» моделі неприхильність до українських цінностей проявляється приховано – через уникання прямих звинувачень на адресу сепаратистів і намагання приписати українській владі якщо не злий умисел, то, принаймні, безпорадність. В основі «ізоляційно-негативістської» моделі лежить психологічне відособлення, з одного боку, від решти громадян України, які підтримують ідеали Майдану, а з другого – від колишньої державної та місцевої влади, у якій домінували

«свої» представники регіону. «Конспірологічна» модель відображає намагання покласти провину на якісь нечітко визначені або й зовсім анонімні сили, що їхні зловмисні підступи й призвели до суспільної трагедії [6].

В описаному просторі звинувачень, одним із найпотужніших чинників яких є прагнення позбутися власного почуття провини шляхом перенесення її на інших суб'єктів, виявляється надто мало місця для толерантності щодо звинувачуваних. Майже єдиною умовою можливого порозуміння з опонентами стає їхнє каяття, що вочевидь є малоімовірним і з одного, і з другого боку. Залишається складна й довготривала колективна психотерапевтична робота з великими групами населення, що неминуче розтягнеться на багато років.

У 2016 р. проведено дослідження настроїв молоді за участю 294 студентів із Запоріжжя, Києва та Луцька. Виявлено три контексти оцінок подій на Донбасі – політичний, політико-гуманістичний та гуманістичний. Акцентування політичного контексту зумовлюють войовничо проукраїнські позиції та активний осуд політичних опонентів. В основі зосередження на політико-гуманістичному контексті лежать проукраїнські постави та схильність до самоствердження. До обстоювання гуманістичного контексту схильними є особи, що незадоволені із себе, не є рішуче проукраїнськими, підтримують політичне порозуміння. Найпроблемнішою щодо порозуміння виявилася група «уникливо-мовчазних». Це особи найменш проукраїнські, хоча здебільшого не войовничі, не схильні до компромісу, які намагаються самостверджуватися серед «своїх», дбають про збереження звичного середовища і свого місця в ньому. Така позиція віддзеркалює проміжний і суперечливий стан свідомості багатьох мешканців південно-східних регіонів – між нерішучою відмовою від попередніх цінностей і невиразною нехиттю до нових, які все-таки більше відповідають сучасним суспільним умовам і тенденціям [7; 8].

Такі дані розкривають важливу й складну, а водночас і не вельми привабливу особливість людської свідомості. Прихильність до політичних цінностей знижує рівень толерантності, і навпаки, аби бути толерантним, треба відмовлятися від плекання своєї політичності, а отже, від патріотизму, ідентичності, колективного менталітету тощо. Водночас можна говорити, що у свідомості мешканців південно-східних регіонів, насамперед серед молоді, зростає прихильність до українських цінностей, а отже, і толерантність до обстоювання їх.

Опитування мешканців Маріуполя і Львова (по 50 осіб), що також відбулося у 2016 р., мало на меті пошук соціально-психологічних підстав для ціннісного порозуміння між мешканцями східних і західних регіонів як основи громадянського миру в Україні. Найбільш об'єднувачими виявилися прагнення миру, бажання припинити конфлікт, сподівання на краще, взаємні позитивні оцінки й побажання, заклики до єднання та порозуміння попри наявні відмінності, співчутливе ставлення до мешканців Донбасу. Сприятливою є

патріотична позиція східняків і західняків – попри певні відмінності в її формулюванні та спрямованні, заперечення сепаратизму, осуд російської воєнної агресії, критичне ставлення до російської пропаганди. Корисними, але менш ефективними видаються наміри й заклики діяти в потрібному напрямі, зокрема наполягання львів'ян на плеканні українського патріотизму та заклики до донбасівців діяти, а не вичікувати. Чинником, сумнівним із погляду ефективності в актуальних умовах, але таким, що може об'єднати Схід і Захід, є активне незадоволення з державної влади. Безумовно шкодять єднанню взаємні звинувачення (зокрема поширена серед маріупольців вимога до західних українців не втручатися в справи на Донбасі), без проговорювання яких, проте, годі обійтися в процесі взаємного з'ясування позицій [9; 10].

Для описаних аспектів можливого або доконечного порозуміння характерною є дуже різна готовність бути взаємно толерантними – від найвищої в першому пункті з перелічених до найнижчої – в останньому. Водночас слід звернути увагу на таку обставину: спрямування негативних оцінок на адресу третіх суб'єктів (Росії як агресора або української влади) посилює психологічну здатність знаходити спільну мову. Наявність спільного ворога об'єднує – відомий соціально-психологічний ефект.

Процеси адаптації місцевих громад до життя в період воєнного конфлікту досліджувано у 2017 р. під час опитування мешканців трьох міст – по одному у Вінницькій, Дніпропетровській та Донецькій областях (по 50 осіб у кожному). Як показали результати, ці процеси залишаються суб'єктивно не досить опанованими та відрефлексованими. Над індивідуальною і колективною свідомістю й поведінкою, особливо представників старшого покоління, виразно тяжіє схильність до стереотипних переживань, яка затримує позитивний розвиток і гальмує вироблення ефективних стратегій адаптації. Виявлено, зокрема, відмінності між способами адаптації зарадних і безпорадних осіб. Перші намагаються діяти активно й самостійно, на випередження, виявляють особисту ініціативу, застосовують творчі методи зараджування наявним проблемам. Їм притаманний більш оптимістичний погляд на своє теперішнє і майбутнє становище, вони позитивніше оцінюють те, що з ними і навколо них відбувається. Ставляться до матеріального з меншим пієтетом, трактуючи його радше як засіб, а не мету. Такі особи виявляються менш залежними від оточення, більш схильні сприймати його як партнерів для рівноправної взаємодії. Водночас у них може формуватися критичне ставлення до постав і поведінки безпорадної більшості, що є навколо. Натомість безпорадні особи поводяться пасивно, уникають брати на себе відповідальність, віддають перевагу стереотипним діям або бездіяльності, охоче зосереджуються на негативних аспектах життя, легко занурюються в песимістичні очікування, дістаючи від цього дещо парадоксальний психологічний комфорт. Вони вище оцінюють значення матеріальних

проблем і нерідко надають їм ваги першорядного життєвого чинника. У спілкуванні такі особи охоче використовують людей навколо себе для мало- або й зовсім неефективного обговорення своїх проблем, насамперед матеріальних, при цьому не виходять за межі скарг і нарікань, у розмовах шукають емоційної розрядки, а не інформації про те, як належить діяти, аби поліпшити своє становище. Вони сприймають позитивно оточення, яке підтримує саме такий зміст і стиль спілкування, проте їм буває некомфортно взаємодіяти з активними людьми, які воліють діяти, а не балакати [11; 12].

Якщо політичні поділи в сучасному політизованому українському суспільстві є вельми істотними, то протистояння груп населення за матеріальними ознаками видається дещо менш очевидним. Принаймні можна стверджувати, що дискусії з приводу політичних цінностей є більш запеклими й принциповими, бо врешті-решт мають перемогти якісь одні з них. Натомість цінність матеріального достатку суперечок не викликає, інша річ, хто цей достаток посідає, а хто ні. На загальносуспільному рівні має місце інтенсивна взаємодія та взаємозумовлення цінностей політичних і матеріальних. Відтак і вияви толерантності шикуються за відповідними напрямками: легше бути толерантними з тими, хто має цінності, подібні до наших, і перебуває на приблизно одному з нами соціальному щаблі; важче – толерувати ідеологічних ворогів, а також тих, хто незаслужено збагатився. Рівень нетолерантності до одних або других залежить від особистих і групових ціннісних уподобань.

Ще одне дослідження було проведено у 2018 р.: опитано 50 мешканців тимчасово окупованих територій Донбасу. Серед іншого було встановлено, що для їхньої свідомості характерними є істотне домінування емоційно-афективних реакцій та оцінок, невиразне бачення майбутнього, намагання позбутися почуття провини. Такі особливості відкривають простір для ефективного переконувального психологічного впливу – як про-, так і антиукраїнського змісту. Питання толерантності виявляється тут одним із найбільш принципових. Посиленню прихильності до України могло б сприяти, по-перше, толерантне ставлення до збурених емоцій та несправедливо, на думку більшості респондентів, ображених почуттів, а по друге, недорікання їм за їхню політичну поведінку та вибір у недалекому минулому. Утім, такого роду комунікативна ідилія видається наразі малоімовірною з огляду на трагічні події останніх років. Ітиметься радше про поступове й тривале взаємне узгодження поглядів та оцінок на спільному проукраїнському ґрунті.

Література

1. Aubakirova S. S., Ismagambetova Z. N., Karabayeva A. G., and Akhmetova G. G. (2014) Tolerance in contemporary Kazakhstan sociocultural space. *European Journal of Science and Theology*, 10, 6, 89–98.
2. Feltman B. K. (2010) Tolerance As a Crime? The British Treatment of German Prisoners of War on the Western Front, 1914–1918. *War in History*, 17, 4, 435–458.
3. Canto-Sperber M. (1996) How Far Can Tolerance Go. *Diogenes*, 176, 44/4, 175–188.
4. Fabricant M. Ch. (2011) War Crimes and Misdemeanors: Understanding 'Zero-Tolerance' Policing as a Form of Collective Punishment and Human Rights Violation. *Drexel Law Review*, 3, 373.
5. Nadiri H (2012) Zone of Tolerance – How to Determine whether it is “Narrow” or “Broad”? *Journal of Business and Financial Affairs*, 1(3), 1–2.
6. Васютинський В. О. Психологічні моделі покладання провини в соціально-політичному самовизначенні мешканців Донбасу // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Зб. наук. праць. – 2015. – № 4 (29). – С. 22–30.
7. Васютинський В. О. Порозуміння щодо Донбасу: осуд, співчуття і ціннісна переорієнтація // Психолого-економічні вектори розвитку особистості і суспільства. – Запоріжжя, 2016. – С. 22–24.
8. Васютинський В. О. Психологічні аспекти ціннісного порозуміння українців в умовах воєнного конфлікту // Проблеми політичної психології. – Вип. 4 (18). – К., 2016. – С. 3–14.
9. Васютинський В. О. Перспективи ціннісного порозуміння українців Сходу і Заходу в оцінках подій на Донбасі // Український психологічний журнал. – 2016. – № 2. – С. 7–18.
10. Васютинський В. О. Позиції мешканців Сходу і Заходу України щодо подій на Донбасі як основа майбутнього ціннісного порозуміння // Український психологічний журнал. – 2017. – № 1 (3). – С. 8–16.
11. Васютинський В. О. Індивідуальні і колективні стратегії адаптації мешканців міських громад до життя в період воєнного конфлікту // Проблеми політичної психології. – Вип. 5 (19). – К., 2017. – С. 43–52.
12. Васютинський В. О. Особистісна зарадність/безпорадність як чинник адаптації особи до умов воєнного конфлікту // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості. – Херсон, 2017. – С. 25–27.